

ГРУПА БРОНЗАНИХ ФИБУЛА СА РОМУЛИЈАНЕ

У току припрема за изложбу Народног музеја у Зајечару *Felix Romuliana*. 50 година од њеног отварања, која је отворена крајем октобра 2003. године у оквиру обележавања пола столећа од почетка систематских археолошких истраживања Гамзиграда, у депоу истог музеја пронађена је кутија са групом бронзаних фибула без инвентарских ознака или других ближих одредница, осим цедуље са натписом *Југоисточни део насеља, 1979. година*. Констатовано је осамнаест бронзаних фибула, које, осим једног рановизантијског примерка, припадају времену I – IV века н. ере. Као занимљив, аутори би истакли податак да су све фибуле мањих димензија, дужине од 2,5 до 4,5 cm.

Претпоставка Маје Живић, кустоса Народног музеја у Зајечару, била је да су те фибуле раније издвојене за конзервацију, а да потичу са истраживања налазишта Гамзиград – *Felix Romuliana* 70 – их година XX века. Даљим трагањем за ближим подацима о овим предметима, утврђено је да нису уведени у Књигу инвентара археолошког налазишта Гамзиград – *Felix Romuliana* (археолошки налази са Ромулијане третирају се као засебна збирка и уводе се у посебну инвентарску књигу). Остаје, дакле, дилема да ли се заиста ради о археолошким налазима са Ромулијане. Предмети са других налазишта, међутим, који се налазе у фонду Народног музеја у Зајечару, евидентирани су у Књизи уноса и Књизи општег инвентара (постоје три засебне књиге општег инвентара, за праисторијске, античке и средњовековне налазе), с обзиром да се до њих, углавном, долазило откупом. Зато се чини највероватнијим да ове фибуле потичу са археолошких ископавања Ромулијане, вршених 1979. године или ранијих година, са којих делимично недостаје теренска документација.

Поменуте фибуле могу се разврстати у осам типова:

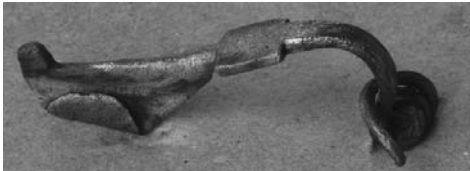
А. Једночлана бронзана фибула познолатенске схеме са правоугаоним проширењем на луку:

1. Једночлана бронзана фибула од бронзаног лима, са главом – опругом од четири навоја, са тетивом на доле; тетива се настављала у иглу, која данас недостаје. Лук је тракаст, кратак и висок, а на прелазу у стопу има правоугаоно проширење. Стопа је уска, са дугметастим завршетком, а држач игле је кратак, троугаоног облика. Димензије: 4,3 cm.

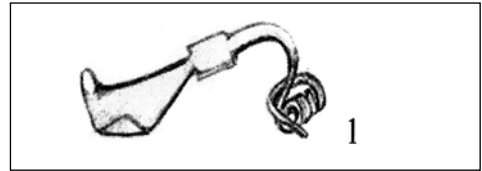
Аналогије: Војовић 1983: 19, Кат. бр. 2–3, Т. I.

Датовање: I век н. е.

Т. I, 1; сл. 1.¹

Сл. 1
Фибула типа А

Табла I, 1

Fig. 1
Fibula type A

Plate I, 1

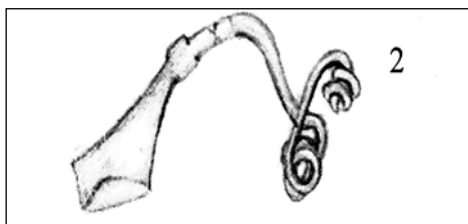
В. Једночлана бронзана фибула благо извијеног лука са правоугаоним проширењем на прелазу у стопу:

2. Једночлана фибула од бронзаног лима са главом – опругом од седам навоја, са тетивом на горе, која се настављала у иглу, која данас недостаје. Лук је тракаст, кратак, висок и извијен, а на прелазу у стопу има једно правоугаоно проширење. Стопа је уска, а држач игле је кратак, трапезоидног облика. Димензије: 4,5 cm.

/1/ Цртеже фибула израдила је мр Ана Премк, а фотографије Раша Милојевић, фотограф Народног музеја у Зајечару.

Аналогије: Almgren 1998: Gruppe I, Provinzialrömische Fibeln, Тип 20; Riha 1979: 71, Тип 2.7, Т. 8, 220–222, друга половина I века.

Датовање: друга половина I века н. е.
Т. I, 2.

Табла I, 1

Plate I, 1

С. Бронзана шарнир - фибула са оштро профилисаним луком са уздужним ребром:

3. Двочлана, бронзана шарнир - фибула са оштро профилисаним, ниским, тракастим луком, који има ребро по дужини и пластични украс у виду „јелове гранчице“ у *niello* техници. Глава је плочаста, четвороугаона и профилисана, са шарнир-механизмом. Лук се сужава ка стопи и на прелазу у стопу има два прстенаста задебљања. Стопа је уска, са кратким, троугаоним држачем игле. Дугметасти завршетак стопе недостаје, као и игла. Димензије: 4,0 cm.

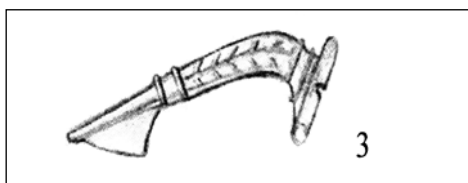
Аналогије: Kondić 1961: 203, тип III, вар. 7, Т. II, 17, I–II век; Riha 1979: 144, Тип 5. 13. 1, Кат. бр. 1154–1155, 1158–1159, 1162, Т. 40, друга половина I и II век.

Датовање: друга половина I и II век н. е.

Т. I, 3; сл. 2.

Сл. 2
Фибула типа С

Табла I, 3

Fig. 2
Fibula type C

Plate I, 3

Д. Бронзана фибула са јако профилисаним луком и потпорном гредом:

4. Двочлана, бронзана фибула са јако профилисаним луком, трапезоидном главом са правоугаоним потпорном гредом и опругом од седам навоја са те-

тивом на горе и држачем опруге. Игла недостаје. Лук на прелазу у дугу, уску стопу има лоптасто задебљање између два пластична прстена. Стопа се завршава луковичастим задебљањем. Држач игле је кратак, троугласт, са две кружне перфорације. Димензије: 4,2 cm.

Аналогије: Almgren 1998: Gruppe IV, Тур 68; Kondić 1961: 202, тип II, вар. 2, Т. I, 3, I век; Војовић 1983: 33–34, тип 9, вар. 2, Кат. бр. 43–44, 47–48, 51, 53, Т. V–VI, I век; Јовановић 1978: 51–52, Кат. бр. 1, Сл. 98, I век; Кошчевић 1980: 21, Т. X, 63–69, I–II век.

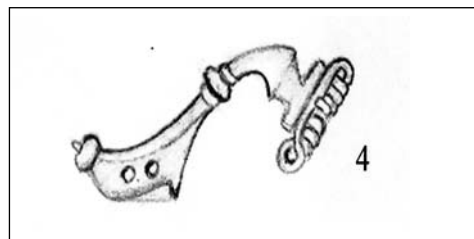
Датовање: I–II век н. е.

Т. I, 4; сл. 3.

Сл. 3

Фибула типа D са перфорираним држачем игле

Табла I, 4

Fig. 2

Fibula type D with perforated pin-holder

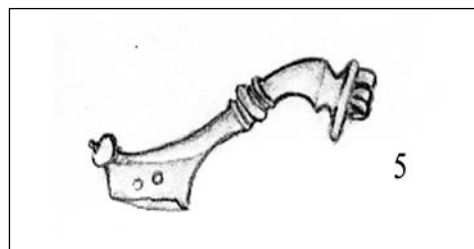
Plate I, 4

5. Двочлана, бронзана фибула са јако профилисаним луком, четвороугаоном главом са правоугаоном потпорном гредом и оштећеном опругом. Игла недостаје. Лук на прелазу у дугу, уску стопу има дискоидно задебљање између два пластична прстена. Стопа се завршава луковичастим задебљањем. Држач игле је кратак, правоугаон, са две кружне перфорације. Димензије: 4,5 cm.

Аналогије: Almgren 1998: Gruppe IV, Тур 68; Војовић 1983: 33–34, тип 9, вар. 2, Кат. бр. 50, 52, Т. VI; Јовановић 1978: 51–52, Кат. бр. 1, Сл. 98, I век; Кошчевић 1980: 21, Т. X, 63–69, I–II век.

Датовање: I–II век н. е.

Т. I, 5.

Табла I, 5

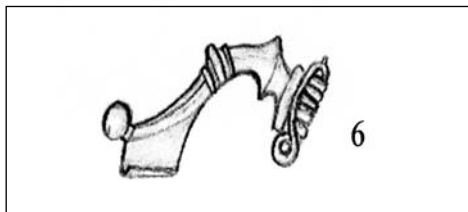
Plate I, 5

6. Двочлана, бронзана фибула са јако профилисаним луком, четвороугаоном главом са правоугаоном потпорном гредом и опругом од осам навоја са тети-вом на горе. Игла недостаје. Лук на прелазу у дугу, уску стопу има дискоидно задебљање између два пластична прстена. Стопа се завршава лоптастим задебљањем. Држач игле је кратак, правоугаон. Димензије: 3,5 cm.

Аналогије: Almgren 1998: Gruppe IV, Тур 69; Kondić 1961: 202, тип II, вар. 3, Т. I, 5, I–II век; Ercegović - Pavlović 1980: 7, гробна јама 5, Т. V, 5, II–III век; Војовић 1983: 33–34, тип 9, вар. 2, Кат. бр. 60, Т. VII; Košević 1980: 21, Т. XI, 73, I–II век..

Датовање: I–II век н. е.

Т. I, 6.

Табла I, 6

Plate I, 6

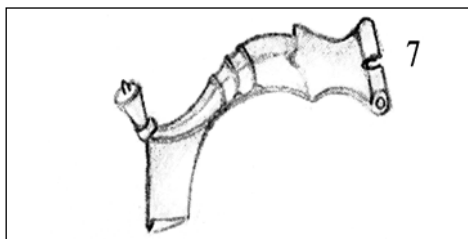
Е. Лучна шарнир - фибула са гребеном на луку и високим држачем игле:

7. Двочлана, бронзана фибула са плочастом петоугаоном главом са шарнир-механизмом и кратким широким луком полукружног пресека са уздужним гребеном. Лук се ка стопи сужава, а на прелазу у стопу има три пластична задебљања. Стопа се завршава пластичним задебљањем и луковицом и има висок држач игле трапезоидног облика. Игла недостаје. Димензије: 4,3 cm.

Сл. 4

Фибула типа Е

Табла I, 7

Fig. 4

Fibula type E

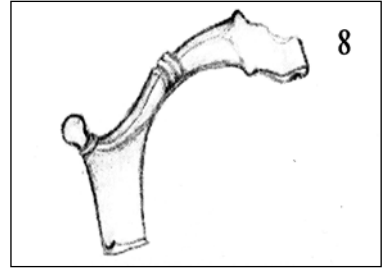
Plate I, 7

Аналогије: Kondić 1961: 203, тип III, вар. 8, Т. II, 18, I–II век; Војовић 1983: 47–48, тип 11, вар. 3, Кат. 153–154, II–III век; Bichir 1984: 46, тип 2/c,

Т. XXXVIII, 6, крај II века; Grbić 1995: 88–90, тип II, вар. 2, Fig. 3, 3–5, II–III век.
Датовање: крај II и III век н. е.
Т. I, 7; сл. 4.

8. Двочлана, бронзана фибула са оштећеном плочастом петоугаоном главом са шарнир-механизмом и кратким широким луком полукружног пресека са уздужним гребеном. Лук се ка стопи сужава, а на прелазу у стопу има три пластична задебљања. Стопа се завршава дугметасти задебљањем и има висок држач игле трапезоидног облика. Игла недостаје Димензије: 4,0 cm.

Аналогије: Као под кат. бр. 7.
Датовање: крај II и III век н. е.
Т. I, 8.

Табла I, 8

Plate I, 8

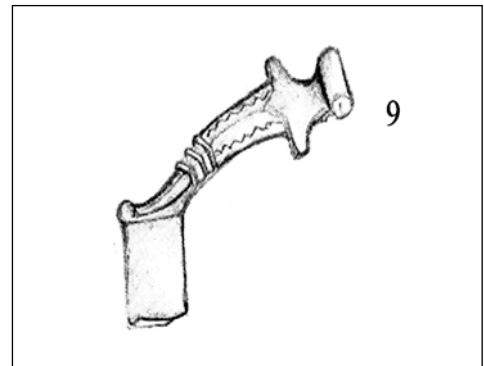
9. Двочлана, бронзана фибула са плочастом петоугаоном главом са шарнир-механизмом и кратким широким луком полукружног пресека са уздужним гребеном. Лук је са обе стране гребена украшен по једном урезаном валовитом линијом. На прелазу лука у стопу су три пластична задебљања. Стопа се завршава дугметасти задебљањем и има висок држач игле правоугаоног облика. Игла недостаје. Димензије: 4,0 cm.

Сл. 5
Фибула типа E са урезаним украсом на луку

Fig. 5
Fibula type E with engraved ornament on the bow

Аналогије: Као под кат. бр. 7.
Датовање: крај II и III век н. е.
Т. I, 9; сл. 5.

Табла I, 9

Plate I, 9

Ф. Коленаста фибула

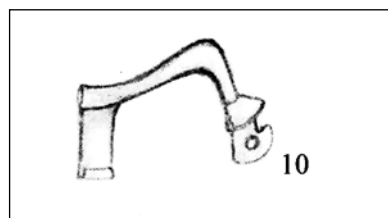
а. Коленаста фибула са опругом и потпорном гредом:

10. Двочлана, коленаста, бронзана фибула са малом полукружном потпорном гредом, која је жљебом одвојена од лука, и перфорацијом на глави за осовину опруге. Лук је узан, оштро преломљен, а стопа се завршава кружним проширењем. Држач игле је висок, правоугаоног облика. Игла са опругом недостаје. Димензије: 2,9 cm.

Аналогије: Almgren 1998: Gruppe V, Typ 247; Kondić 1961: 206, тип XI, вар. 3, Т. V, 42–43, II–IV век; Ercegović - Pavlović 1980: 7, гробна јама 4, Т. IV, 2, II–III век; Војовић 1983: 54–55, тип 20, вар. 2, Кат. 176–177; Koščević 1980, 27–28, Т. XXIII, 188, II–IV век; Зотовић, Јордовић 1990: 105, G 1–245, Т. CLXXXIV, 5, II – прва половина III века.

Датовање: II–III век н. е.

Т. I, 10.

Табла I, 10

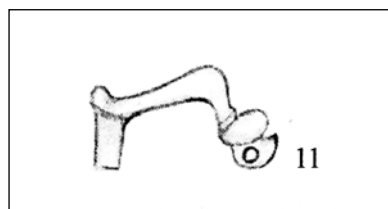
Plate I, 10

11. Двочлана, коленаста, бронзана фибула са полукружном потпорном гредом и перфорацијом на глави за осовину опруге. Лук је узак и оштро преломљен, а стопа се завршава кружним проширењем. Држач игле је висок, правоугаоног облика. Игла са опругом недостаје. Димензије: 3,0 cm.

Аналогије: Као под кат. бр. 10.

Датовање: II–III век н. е.

Т. I, 11.

Табла I, 11

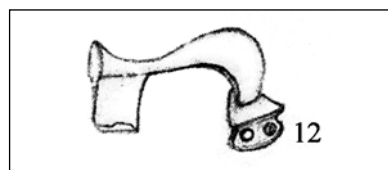
Plate I, 11

12. Двочлана, коленаста, бронзана фибула са троугластом потпорном гредом и две перфорације на глави за осовине (?) опруге. Лук је широк и кратак, благо извијен, а стопа се трубасто шири и завршава кружним проширењем. Држач игле је кратак, правоугаоног облика. Игла са опругом недостаје. Димензије: 3,0 cm.

Аналогије: Нису познате.

Датовање: III век н. е.

Т. I, 12.

Табла I, 12

Plate I, 12

13. Двочлана, коленаста, бронзана фибула са правоугаоном потпорном гредом и перфорацијом на глави за осовину опруге. Лук је узак, оштро прело-мљен, а стопа се завршава кружним проширењем. Држач игле је висок, пра-воугаоног облика. Игла са опругом недостаје. Димензије: 3, 2 cm.

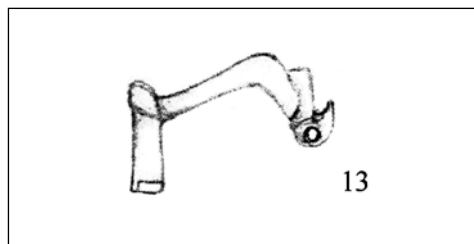

Сл. 6

Фибула типа F, вар. а, са правоугаоном потпорном гредом

Fig. 6

Fibula type F, var a, with rectangular supporting bar

Табла I, 13

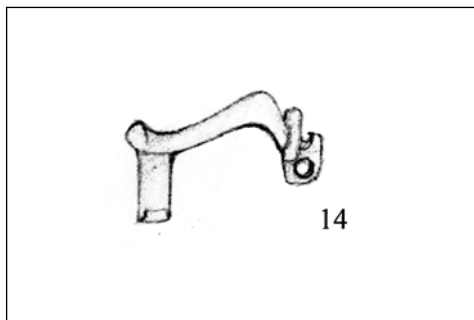
Plate I, 13

Аналогије: Војовић 1983: 55–56, тип 21, вар. 2, Кат. 195–198, III век; Košćević 1980: 27–28, Т. XXIV, 195, II–IV век.

Датовање: III век н. е.

Т. I, 13; сл. 6.

14. Двочлана, коленаста, бронзана фибула са правоугаоном потпорном гредом и перфорацијом на глави за осовину опруге. Лук је узак, оштро прело-мљен, а стопа се завршава кру-жним проширењем. Држач игле је висок, правоугаоног облика. Игла са опругом недостаје. Димензије: 2,9 cm.

Табла I, 14

Plate I, 14

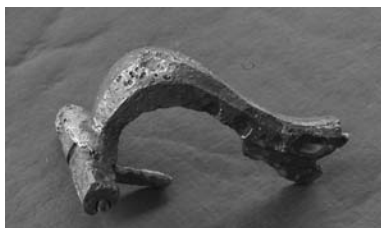
Аналогије: Као под кат. бр. 13.

Датовање: III век н. е.

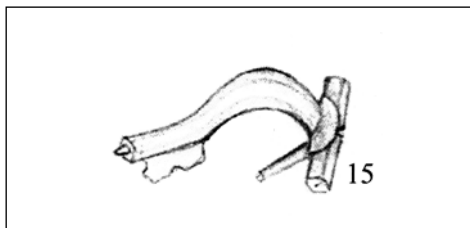
Т. I, 14.

В. Коленаста фибула са шарнир - механизмом:

15. Двочлана, коленаста, бронзана фибула са полукружним задебљањем изнад полигоналне главе у којој је шарнир механизам. Лук је широк, фацетиран и благо повијен, а стопа се завршава пластичним трном. Држач игле је оштећен, као и сама игла. Димензије: 3,6 cm.

Сл. 7
Фибула типа F, вар. b

Табла I, 15

Fig. 7
Fibula type F, var. b

Plate I, 15

Аналогије: Almgren 1998: Gruppe V, Typ 248; Kondić 1961: 206, тип XI, вар. 2, Т. IV, 38–40, II–IV век; Војовић 1983: 59, тип 22, вар. 2, Кат. 220, 223–225, III–IV век; Кошчевић 1980: 28, Т. XXIV, 194, II–IV век.

Датовање: III–IV век н. е.

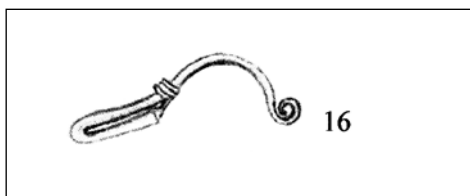
Т. I, 15; сл. 7.

Г. Двочлана фибула са посувраћеном стопом:

16. Двочлана, лучна, жичана, бронзана фибула са главом формираном савијањем на горе, а стопом проширеном искуцавањем, посувраћеном и везаном за лук са три навоја. Опруга са иглом недостаје. Димензије: 3,6 cm.

Сл. 8
Фибула типа G

Табла I, 16

Fig. 8
Fibula type G

Plate I, 16

Аналогије: Almgren 1998: Gruppe VI, Тур 158, друга половина II до IV века; Амброз 1966: 58–59, група 16, средњоевропска серија, вар. 1, Сл. 3, 1–2, крај II до IV века; Diaconu 1971: 249–251, сарматски тип, вар. II, Т. VII, 15, друга половина III и IV век; Vichir 1984: 50, фибуле 2/м. 1, Pl. XLI, III век; Никитина 1988: 30, 91, гроб 22, Т. 14, 1, друга половина III и IV век; Vaday 1989: 90, тип 9, Т. 16, 10, друга половина II и III век.

Дат: друга половина III и IV век н. е.

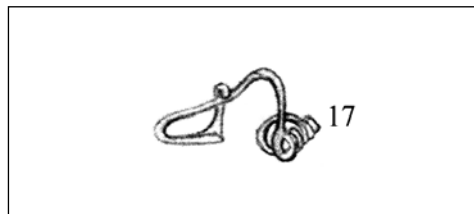
Т. I, 16; сл. 8.

17. Мала, двочлана, бронзана, жичана фибула са главом формираном савијањем на горе и опругом од пет навоја са тетивом на доле. Лук је кратак и јако извијен. Стопа је проширена искуцавањем, посувраћена и везана за лук једним навојем. Игла недостаје. Димензије: 2,4 cm.

Сл. 9

Минијатурна фибула типа G

Табла I, 17

Fig. 9

Miniature fibula type G

Plate I, 17

Аналогије: Ambroz 1966: 62–63, група 16, серија I, вар.1, Т. 11, 6-7, крај II и III век; Diaconu 1971: 249–251, сарматски тип, вар. I, Т. VII, 11–13, друга половина III и IV век; Vaday 1989: 90, тип 9, Т. 16, 13, друга половина II и III век; *Pontes* – С 201/1986, последња трећина III – прва трећина IV века.²

Датовање: друга половина III и IV век н. е.

Т. I, 17; сл. 9.

Н. Варваризована византијска фибула са посувраћеном стопом:

18. Мала, двочлана, бронзана фибула са главом перфорираном за осу опруге и трном повијеним на горе. Лук је кратак, плочаст, правоугаоног облика, украшен на почетку и на крају попречним урезима, а уз ивице са по три низа

/2/ Подаци узети из документације Археолошког института у Београду.

пунктираних уздужних линија. Стопа је уска, посувраћена и везана за лук са три навоја, а украшена је урезаним мрежастим мотивом. Опруга са иглом недостаје. Димензије: 4,5 cm.

Аналогије: Јанковић 1981: 174–173, византијске варваризоване фибуле, Сл. 69 D, Т. XV, 16–21, последња четвртина VI – почетак VII века; Ljubenova 1981: 170–171, Сл. 109, Сл. 110, VI век; Уен-зе 1992: 150–151, Т. 3, 5–6, Т. 121, 5–6, крај V и VI век.

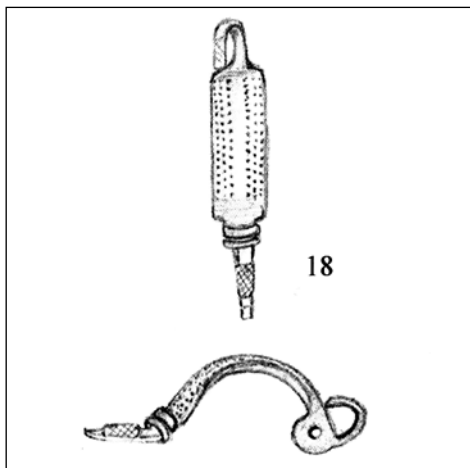
Датовање: VI век н. е.

Т. I, 18; сл. 10.

Сл. 10
Фибула типа H

Fig. 10
Fibula type H

Табла I, 18

Plate I, 18

На основу типолошке дефиниције ове групе фибула, може се рећи да оне представљају пресек најчешћих типова заступљених у горњомезијским налазима. То се пре свега односи на тип E, лучне шарнир-фибуле са уздужним гребеном на луку и високим држачем игле и тип F, коленасте фибуле. Оба типа, од којих се други јавља у две варијанте: а) са потпорном гредом различитог облика и б) са шарнир-механизмом, бројне су међу налазима II–III, али и IV века са територије Горње Мезије. Сматрамо да су локално произвођени и то од средине II века, а у највећој мери током III века. Време производње типа E и F поклапа се са процватом локалне продукције уопште у Горњој Мезији.³

13/ Почетак производње *terra sigillate* у Горњој Мезији може се везати за отварање радионице *Viminacium – Margum* током прве половине II века – Вјелажас 1990: 147, док је почетак локалне продукције посуда од стакла поуздано утврђен тек за крај III века – Руџић 1994: 63–64, а предмети од кости израђени токарењем доживљавају процват током друге половине II и прве половине III века – Петковић 1995: 19.

Треба нагласити да су тип Е и тип F, варијанте b, према досадашњим налазима, локална специфичност горњомезијског простора.

Типови А и В припадају једночланим фибулама познатолатенске схеме и према аналогијама могу се датовати у I век н. е. С обзиром да једине нама познате аналогије типу А потичу из Горње Мезије,⁴ можда треба претпоставити да овај тип припада продукцији аутохтоног становништва, те би се његово датовање могло проширити и на I век п. н. е. Такође, може се претпоставити да је тип А произвођен и током прве половине II века, када се још увек уочавају јаке традиције локалне предримске културе.

Тип В, карактеристичан за римску Галију јулијевско – клаудијевског периода, престаје да се производи у време Флавијеваца.⁵ У случају нашег примерка може се претпоставити да је доспео у Горњу Мезију крајем I века са римском војском.

Тип С је такође производ галских радионица. Ово је иначе редак тип шарнир-фибула украшених у *niello* техници, карактеристичан је за другу половину I века, али се јавља све до краја II века.⁶ Наш примерак је на Ромулијану доспео као и фибула типа В.

По нашем мишљењу импорт представљају и фибуле са јако профилисаним луком, типа D. Оне су производи панонских радионица I–II века. Иначе, током прва два века н. е. Панонија је снабдевала горњомезијски простор најразличитијим занатским производима.

Типови фибула са посувраћеном стопом, G и H, припадају потпуно различитом хронолошком контексту. Док се фибуле типа G могу датовати у време пре настанка Галеријеве царске палате, фибула типа H настала је у обновљеној Ромулијани из друге половине VI и с почетка VII века.

Фибуле са посувраћеном стопом, типа G, припадају сарматском типу II–III века, који се среће на територији „слободних Дачана“, односно Карпа током III века. Примерак аналоган фибули под кат. бр. 17, потиче са утврђења *Pontes* код Трајановог моста на Дунаву из хоризонта лимитанског насеља I фазе, које је настало после напуштања Дакије, током последње четвртине III века, а трајало је до друге трећине IV века. С обзиром на податак да је и Галеријева мајка Ромула припадала популацији избеглој из Дакије на територију Царства,

/4/ Bojović 1983: 19.

/5/ Riha 1979: 71.

/6/ Riha 1979: 143–144.

може се претпоставити да је ово становништво насељено у Приобалној Дакији донело елементе своје материјалне културе.

После Галеријеве смрти запустела царска палата *Felix Romuliana*, поново је насељена крајем IV века. Од тог времена континуирано се може пратити живот касноантичке Ромулијане све до почетка VII века.⁷ Из овог периода археолошким истраживањима потврђене су металуршке и занатске активности на Ромулијани.⁸ Нарочито богати налазима су интензивни рановизантијски слојеви формирани од краја V до почетка VII века. Фибула под кат. бр. 18 припада типу већ познатом са Гамзиграда и по нашем мишљењу локално произвођеном током VI века.⁹

Ако, као највероватнију, усвојимо претпоставку да ове фибуле заиста потичу са археолошких ископавања Ромулијане, вршених 1979. године или ранијих година, као и ако из свега установљеног издвојимо податак да су највећим бројем примерака заступљене коленасте фибуле, из раздобља II–III века, могли бисмо закључити да се ради о налазима везаним за живот Гамзиграда пре подизања Галеријеве Ромулијане, односно за насеље смештено у југоисточном делу утврђења.

Потврду такве тезе налазимо у археолошким истраживањима вршеним последњих неколико година на простору Галеријевих терми у југоисточном тракту палате, где постоје архитектонски остаци старије грађевине – највероватније терми старијих од оних из Галеријевог времена, али исто тако и археолошки налази из времена III века, укључујући ту и новац, као и на простору јужно и југоисточно од њих.¹⁰

Такође бисмо поменули и налазе Каровог и Кариновог новца, откривеног током истраживања на простору испред „Великог храма“, управо у југоисточном делу Ромулијане, крајем 70-их и почетком 80-их година XX века, који би

/7/ Јанковић 1983: 98 и даље; Јанковић 1983 А: 120 и даље; Петковић 2004: 127 и даље; Петковић и др. 2004.

/8/ Петковић 2004: 129–133. Такође, истраживањима на сектору терми у 2004. години констатован је металуршки објекат са великом пећи за топлење гвожђа на нивоу с краја V–почетка VI века.

/9/ Локална производња рановизантијских „варваризованих“ фибула потврђена је на Ромулијани - Јанковић 1983 А: 135.

/10/ Лаловић и др. 2000: 284–285; Такође, најновија истраживања на сектору терми у периоду од 2000. до 2004. године дала су податке о грађевинским активностима старијим од подизања Галеријеве палате, као и покретне налазе који се могу одредити у II–III век.

такође говорили у прилог постојању насеља на том простору пре подизања Галеријеве задужбине.

Занимљиво је истаћи, да је ово насеље, судећи по фибулама типова A-D, под условом да су нађене на поменутој локацији, могло настати још крајем I односно почетком II века. У сваком случају теза да је на простору Галеријеве палате постојао *vicus*, *villa rustica* или чак бања током II–III века, потиче из 70-их година, као резултат истраживања академика Драгослава Срејовића.¹¹

/11/ Срејовић 1983: 21–23.

БИБЛИОГРАФИЈА / BIBLIOGRAPHY

Almgren 1998

100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25 – 28. Mai 1997, Kleinmachnow, Land Brandenburg, ed. Kunow, J., Wünsdorf 1998.

Амброз 1966

А. К. Амброз, *Фибулы юга европейской части СССР II в. до н. э. - IV в. н. э.*, Москва 1966.

Bichir 1984

Gh. Bichir, *Geto – Dacia din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti 1984.

Bjelajac 1990

Lj. Bjelajac, *Terra sigillata u Gornjoj Meziji*, Beograd 1990.

Војовић 1983

D. Voјović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd 1983.

Diaconu 1971

Gh. Diaconu, *Über die Fibel mit umgeschlangenen Fuß in Dazien, Dacia XV*, Bucureşti 1971.

Ercegović-Pavlović 1980

S. Ercegović-Pavlović, *Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica, Sirmium XII*, Beograd 1980.

Grbić 1995

D. Grbić, *Fibulae as Products of Local Workshops at Diana*, у: *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, ed: P. Petrović, Beograd 1995.

Јанковић 1981

Ђ. Јанковић, *Подунавски гео области Аквиса у VI и почетком VII века*, Београд 1981.

Јанковић 1983

Ђ. Јанковић, *У сутону антике*, у: *Гамзиград. Касноантички царски дворац*, Београд 1983.

Јанковић 1983 А

Ђ. Јанковић, *Рановизантијски Гамзиград*, у: *Гамзиград. Касноантички царски дворац*, Београд 1983.

Jovanović 1978

V. Jovanović, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Beograd 1987.

Kondić 1961

V. Kondić, Zbirka rimskih fibula iz Vršачkog muzeja, *RVM 10*, Novi Sad 1961.

Koščević 1980

R. Koščević, *Antičke fibule s područja Siska*, Zagreb 1980.

Лаловић и др. 2000

А. Лаловић, С. Јовановић, М. Ружић, Гамзиград – Romuliana. Археолошка истраживања на сектору терми током 1998. године, *Стираринар L/2000*, Београд 2000.

Љубенова 1981

В. Любенова, Селището от римската и ранновизантијската епоха, у: *Перник И. Поселищен живот на хъма Кракра от V хил. пр. н. е. до VI в. на н. е.*, ed: Иванов Т., Софија 1981.

Никитина 1988

Г. Ф. Никитина, Могилник у с. Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл., у: *Могилници черняховской культуры*, ed: Кропоткин, В. В., Москва 1988.

Петковић 2004

С. Петковић, Археолошка ископавања на локалитети *Romuliana* - Гамзиград у јужној кули западне капије млађег утврђења у 2002. години, *Гласник САД 20*, Београд 2004: 127–153.

Петковић и др. 2004

С. Петковић, М. Живић, М. Вујовић, П. Праштало, Извештај о археолошким ископавањима на локалитету *Romuliana* - Гамзиград у јужној кули западне капије млађег утврђења (кули 19) у 2002. години, *Стираринар LII/2003*, Београд 2004.

Riha 1979

E. Riha, *Die römische Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, August 1979.

Ružić 1994

M. Ružić, *Rimsko staklo u Srbiji*, Beograd 1994.

Срејовић 1983

Д. Срејовић, Римско пољско имање, у: *Гамзиџраг. Касноантички царски двораци*, Београд 1983.

Uenze 1992

S. Uenze, *Die spätantiken Befestungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der Deutsch – Bulgarisch – Österreichischen Ausgrabungen 1934–1937*, München 1992.

Vaday 1989

H. Vaday, A., Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums, *Antaeus 17–18 / 1988–1989*, Budapest.

Зотовић, Јордовић 1990

Љ. Зотовић, Ч. Јордовић, *Viminacium 1. Некропола „Више тробаља“*, Београд 1990.

Sofija PETKOVIĆ
Archaeological Institute, Belgrade

Maja ŽIVIĆ
National Museum in Zaječar

THE GROUP OF THE BRONZE FIBULAE FROM ROMULIANA

In the course of preparing the exhibition in the National Museum in Zaječar *Felix Romuliana. 50 years of solving the riddle* organized in October 2003 to commemorate half a century since the beginning of systematic archaeological excavations of Gamzigrad we discovered in the depot of Zaječar museum a box with a group of bronze fibulae without inventory numbers or other more precise data except for the piece of paper saying *Southeastern area of the settlement. The year 1979*. We encountered eighteen bronze fibulae, which except one Early Byzantine specimen date from the 1st–4th century AD. As rather interesting authors emphasize the fact that all of the fibulae are of smaller size, their length being from 2.5 to 4.5 cm.

The assumption of Maja Živić, curator of the National Museum in Zaječar was that these fibulae had been once selected for conservation and that they come from investigation of Gamzigrad – *Felix Romuliana* in the 1970s.

The above mentioned fibulae could be classified in eight types:

One-piece bronze fibula of Late La Tène scheme with rectangular extension on the bow dated in the 1st century AD (Cat. no. 1, Pl. I, 1, Fig. 1);

One-piece bronze fibula with slightly arched bow with rectangular extension near the catchplate dated in the second half of the 1st century AD (Cat. no. 2, Pl. I, 2, Fig. 2);

Bronze hinge-fibula with carinated bow with longitudinal rib, dated in the second half of the 1st–2nd century (Cat. no. 3, Pl. I, 3, Fig. 3);

Bronze fibula with highly profiled bow and supporting bar, dated in the 1st – 2nd century (Cat. no. 4-6, Pl. I, 4-6, Fig. 4-5);

Arched hinge-fibula with ridge on the bow and high pin holder dated in the 2nd–3rd century (Cat. no. 7-9, Pl. I, 7-9, Fig. 6-7);

Elbow fibula:

a: variant with spring and supporting bar dated in the 2nd-3rd century (Cat. no. 10-14, Pl. I, 10-14, Fig. 8-10) and

b: variant with hinge, dated in the 3rd-4th century (Cat. no. 15, Pl. I, 15, Fig. 11);

Two-piece fibula with backward turned foot dated in the second half of the 3rd-4th century (Cat. no. 16-17, Pl. I, 16-17, Fig. 12)

Barbarized Byzantine fibula with backward turned foot, dated in the 6th century (Cat. no. 18, Pl. I, 18, Fig. 13).

It could be said according to the typological definition of this group of fibulae that they represent cross section of the most common types present in the Upper Moesian finds. This concerns first of all the type E, arched hinged fibula with longitudinal ridge on the bow and high pin holder and type F, the elbow fibula. Both types, second of which occurs in two variants, a. with supporting bar of various shape and b. with hinge are numerous among the finds of the 2nd-3rd but also of the 4th century in the Upper Moesia. We think they had been produced locally from the middle of the 2nd century and mostly during the 3rd century.

Types A and B are one-piece fibulae of Late La Tène scheme and according to the analogies they could be dated into the 1st century AD. Type A is most probably a local product considering the fact that analogies come solely from Upper Moesia while type B is an import from the Gaulish workshops.

Type C had also been produced in the Gaulish workshops. This is, however, rare type of hinged fibula decorated in the *niello* technique and produced at the turn of the 1st to the 2nd century.

We are of the opinion that fibulae with highly profiled bow of type D had also been imported. They are the products of Pannonian workshops of the 1st-2nd century.

Fibulae of type G with backward turned foot are of 2nd-3rd century Sarmatian type frequently encountered in the territory of 'free Dacians' i.e. Carps in the 3rd century. An analogous fibula was found at the fortification *Pontes* on the Danube limes, in the horizon dating from the end of 3rd-beginning of 4th century. Considering the fact that Galerius' mother Romula also originated from the population, which emigrated from Dacia to the territory of Empire it could be assumed that this population settled in Dacia Ripensis brought with them elements of their material culture.

After Galerius' palace was abandoned in the beginning of the 4th century the antique Romuliana had been resettled after half a century and lived continuously until the begin-

ning of the 7th century. Particularly rich in archaeological findings are intensive Early Byzantine horizons established from the end of 5th to the beginning of the 7th century, Type H belongs to the fibulae group already known from Gamzigrad and in our opinion they had been locally produced in the 6th century.

If we accept the most probable assumption that these fibulae really originate from archaeological excavations of Romuliana conducted in 1979 or in previous years and if on the basis of above mentioned facts we conclude that most numerous are the elbow fibulae from the 2nd-3rd century then we can conclude that these finds are related to the life in Gamzigrad before erection of the Galerius' Romuliana, i.e. to the settlement situated in the southeaster section of the fortification.

It is interesting to note that this settlement judging by fibulae types A-D if they had been found in that location could had been established already in the end of the 1st century or in the beginning of the 2nd century.